

Лекція 6. Расовий, мовний та етнічний склад населення

Питання лекції

1. Расовий склад населення.
2. Етнічний склад населення України.

Літературні джерела

1. Герасименко С.С. Статистика. – К., 2000
2. Голиков А.П. Вступ до економічної і соціальної географії: Підручник / А.П. Голиков, Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко. – К.: Либідь, 1997. – 320 с.
3. Заставний Ф.Д. Українське заробітчанство в зарубіжжі: реалії, проблеми, перспективи.// Географія і економіка в школі. - №3, 2003 - ст.32-35
4. Соціальна і економічна географія країн світу./за ред. Кузика С.П. – Тернопіль: Підручники&Посібники, 1998.
5. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2001. – 560 с.

Антропологи на основі головних ознак (колір шкіри, будови лицевої сторони голови, характеру волоссяного покриву, пропорцій тіла виділяють наступні раси: європоїдну, монголоїдну, негроїдну і австралоїдну. **Людські раси** – великі ареальні спільноти людей що виділяються за генетичною спорідненістю, яка виявляється у певній подібності фізичних ознак: кольорі шкіри, райдужній оболонці очей, формі і кольорі волосся, зрості та інше. Вчені вважають що існувало два центри расоутворення: східний (азіатсько-тихоокеанський) – сформувалась монголоїдна і австралоїдна раси; і західний (євроафриканський) – сформувались європоїдна і негроїдна раси.

Для європоїдної раси характерне пряме або хвилясте м'яке волосся від світлого до темного кольорів, світла або смуглява шкіра, різнокольорова райдужна оболонка, розвинутий волоссяний покрив, середній виступ щелеп, вузький ніс, тонкі або середньої товщини губи. На європоїдну расу, разом із перехідними і змішаними формами припадає 46,4% населення світу. В межах раси виділяють північну і південну гілки.

На монголоїдну расу припадає понад 36% населення світу. Її характерні риси жовтий колір шкіри, чорне пряме волосся, темні очі, сильно випирають вилиці. Розрізняють азіатську і американську вітки.

Для негроїдної раси характерне чорне кучеряве волосся, темні очі, широкий ніс, недостатньо розвинутий третинний волоссяний покрив. До неї належить близько 16,6% населення світу. Окрему групу в Африці складають пігмеї, бушмени і готтентоти.

Етнічний склад населення України. Люди, що населяють територію України, відзначаються приналежністю до різних етносів (“етнос” у перекладі із грец. означає “народ”, “плем'я”).

Етнос – це стійка, стала група людей, що історично склалася як певна цілісність та характеризується рядом ознак і рис спільності у своєму походженні та розвитку. Передусім – це загальні ознаки культури, мови, психіки, самосвідомості та ін.

На сучасному рівні етноси утворюють об'єднання у формі націй.

Нація – це вища форма етнічної спільноти, яка утворюється впродовж значного історичного періоду із племен і народностей. Вона відзначається спільністю походження, психології і характеру, мови, території проживання, економічною єдністю людей, які до неї відносяться.

Україна є державою української нації, бо немає більше у світі іншої країни, де б інтереси українців задовольнялися так повно і всебічно. Теза про те, що Україна є багатонаціональною державою, помилкова. Тільки українці є автохтонним народом у нашій країні і вони формують національну державу. Всі інші народи, що проживають в Україні, утворюють етнічні (національні) меншини.

Українці є дуже давнім народом. Територія України була заселена ще близько 600 тис. років тому (про це свідчать археологічні знахідки біля с.Королево у Закарпатті). Вчені довели, що від часу переходу до осілого способу життя, корінне населення не покидало своєї землі. Воно зберегло свої специфічні риси, незважаючи на постійні нашествия кочівників, на запозичення деяких рис археологічної та духовної культур інших народів.

Існує декілька теорій походження українців. Донедавна в нашій країні, яка входила до складу Радянського Союзу загальноприйнятною була теорія спільного походження (від єдиного кореня) українців, білорусів і росіян від давньоруської народності після занепаду Київської Русі. Ця теорія підтверджувала можливість формування “єдиного радянського народу”, оправдовувала теорію злиття націй, яка широко реалізовувалась у колишньому СРСР і була спрямована на нищення національних культур, мов, національної самосвідомості всіх народів, що населяли цю державу. Дана теорія в сучасних умовах відкинута з огляду на її неспроможність. Більше доказовою і науково обґрунтованою є

т.зв. слов'янська теорія, згідно з якою предками українців є ранні слов'яни (праслов'яни). Вони є також предками всіх слов'ян, праслов'яни проживали у передгір'ях Карпат, долинах Дністра, Західного Бугу і Дністра ще у I тисячолітті до Христа і розселились вже у VI-VII ст., звідки на південь, захід і схід. Східні слов'яни (уличі, дуліби, тиверці, поляни, древляни), що населяли Україну, займались землеробством і стали основою (етнічним субстартом) українського народу. Частина східних слов'ян пересилилась на північ і змішалась із балтами (білоруський етнос), а частина – на північний схід і змішалась з угрофінськими і тюркськими племенами (росіяни). В Україні також багато прихильників теорії, згідно з якою всі люди індоєвропейської мовної сім'ї походять із України.

Поширеною є також теорія давнього походження українців. За нею, предками українців є трипільські племена, які населяли територію басейнів Дністра, Південного Бугу, пізніше – й Дніпра 3.5-2.0 тис. років до Христа. Ці племена під натиском кочівників із сходу були частково відтиснуті на північ (Полісся), а на думку деяких вчених, вони асимілювались із цими племенами (кіммерійцями, скіфами, сарматами).

Отже, у процесі формування української нації важливу роль відіграв субстрат (етнічна основа) – трипільці (пізніше – слов'яни), та елементи сусідніх етносів (хозарські племена, нормани та ін.). Це наклало відбиток на культурні та психологічні особливості українців, піднесення та спади їх національної самосвідомості.

Українці є корінним населенням всієї території України, але внаслідок складних етнічних процесів, які відбувались впродовж всієї історії формування української держави, цей народ перебував у тісному взаємозв'язку з іншими народами, що населяли і населяють нашу країну.

Етнічний склад населення України формувався впродовж тривалого історичного часу. Цей процес відбувався з різною інтенсивністю під впливом різноманітних факторів (соціально-економічних, політичних, воєнних, релігійних та інших). Аналіз різних джерел дає можливість зробити висновок, що етнічний склад населення України змінювався як в часі (із зміною політичних устроїв), так і по її регіонах. Зміну національного складу населення нашої держави слід пов'язувати з колонізаційними хвилями національних меншин на її територію, з еміграціями українців за межі своєї землі та іншими причинами.

Найповніші дані про національний склад населення України дають державні переписи населення. Найбільшою хобою перших з них було те, що в них, а найбільше в переписі 1931 року, занижена кількість українців на названій території. Особливістю австрійських та польських переписів, що охоплювали територію Західного регіону було те, що в переписних листах прямо не вказувалась національна приналежність, але лише релігійна. І тому існували значні похибки у кількості людей різних національностей.

Дані про зміни етнічного складу населення нашої країни впродовж XX ст. подані у таблиці

Етнічний склад населення України в 1930 і 2001 рр.

Етноси	1930 р.		2001		Зміни	
	млн. чол.	%	млн. чол.	%	млн. чол.	%
Українці	31.32	75.0	37.54	77.8	+6.22	+119.8
Росіяни	3.33	8.0	8.33	17.3	+5	+250.1
Євреї	2.71	6.5	0.1	0.2	-2.61	-3.6
Білоруси	0.14	0.3	0.27	0.6	+0.13	+192.8
Молдавани	0.33	0.8	0.25	0.6	-0.08	-75.7
Болгари	0.20	0.5	0.2	0.4	-	-
Поляки	2.29	5.5	0.14	0.3	-2.15	-6.1
Угорці	0.11	0.2	0.16	0.3	+0.05	+145.4
Румуни	0.14	0.3	0.15	0.3	+0.01	+107.1
Греки	0.16	0.4	0.09	0.2	-0.07	-56.2
Татари	0.18	-0.4	0.07	0.2	-0.11	-38.8
Інші	1.44	2.5	0.93	1.8	-0.51	-64.5
Разом	41.47	100.0	48.5	100	+7.03	+116.9

Аналізуючи ці дані, можна встановити такі характерні особливості етнічного складу населення України:

а) впродовж ХХ століття, незважаючи на великі втрати українців у двох світових війнах, під час репресій, голодоморів та депортацій, вони становили в Україні переважну більшість і майже завжди складали 3/4 її населення;

б) за названий період в Україні з різних причин суттєво скоротилась кількість населення окремих національних меншин, які були чисельними в 20-30-х рр. (євреї, поляки, німці, татари та ін.). Так, частка євреїв зменшилась з 6.5% в 1930 р. до 0.9% в 1989 р., а поляків - відповідно з 5.5% до 0.4%;

в) збільшилась частка представників східно-слов'янських народів (росіян, білорусів) з 15.1% в 1930 р. до 24.6% в 1989 р.). Вона зросла в основному за рахунок збільшення кількості росіян (від 8.0% в 1930 р. до 22.1% у 1989 р.) і зменшення частки поляків;

г) в умовах радянського тоталітарного режиму внаслідок форсування політики інтернаціоналізації господарського та суспільного життя в Україні в другій половині ХХ століття значно розширилось представництво національних меншин. За переписом 1989 року частка кожної меншини в Україні не перевищувала одного відсотка від її населення. З них тільки частка 10-ти меншин (євреї, білоруси, молдавани, болгари, поляки, угорці, румуни, греки, татари, вірмени) в загальній кількості населення коливалась від 0.9 до 0.1%. Частка кожної із всіх інших становила менше 0.1%;

д) в перспективі докорінних змін в етнічному складі населення України не відбудеться. Дещо зросте питома вага українців, зменшиться частка окремих національних меншин.

Етнічний склад населення України впродовж ХХ століття зазнав істотних змін лише серед національних меншин. Значно скоротились найбільш представницькі в минулому в Україні - єврейська, польська і татарська меншини. Значно зросла чисельність російської меншини. В цей же час зменшилась кількість представників інших народів (румуни, молдавани, греки, німці і ін.).

В силу політичних, історико-географічних, соціально-економічних та інших факторів в Україні склалися певні територіальні відмінності в етнічному складі її населення. Так, за кількістю етносів, частка яких в загальній кількості населення регіону не нижче 0.1% в Україні можна виділити три групи регіонів. До першої належать регіони, де в кожному із них проживає 12-18 етносів, а питома вага українського етносу коливається від 24.3% (АР Крим) до 82 % (Херсонська область). Ця група регіонів характеризується високою часткою російської меншини (від 14.1% в Миколаївській області до 58 % в АР Крим). До цієї групи належать області Донбасу (Донецька, Луганська), Придніпров'я (Дніпропетровська, Запорізька), Півдня (Миколаївська, Одеська, Херсонська), АР Крим, Харківська область. Особливістю названої групи регіонів є те, що в них проживає багато національних меншин з дуже малою кількістю населення кожна.

До другої групи належать регіони, в яких проживає 6-9 етносів, кожен з яких має частку в загальній кількості населення не нижче 0.1%. Питома частка українського етносу тут коливається від 75 % (Чернівецька область) до 93.1% (Черкаська область). Питома частка росіян в цій групі регіонів значно нижча, ніж у першій. Вона становить від 2.5% (Закарпатська область) до 7.5% (Кіровоградська область). В названу групу із областей Західного регіону входять Закарпатська і Чернівецька, поліські області (Житомирська, Київська) та області Центральної України (Кіровоградська, Полтавська, Черкаська).

До третьої групи належать регіони, де найбільшими за кількістю населення є 3-5 етносів, а український посідає найвищу частку серед всього населення в порівнянні із регіонами першої і другої груп. Названий показник тут коливається від 88.8 % (Сумська область) до 97.8% (Тернопільська область). Щодо російської меншини, то її частка тут значно менша, ніж в першій групі регіонів (від 1.2% в Тернопільській області до 9.4% в Сумській області). До цієї групи входять області Західного регіону (Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська), Поділля (Вінницька, Хмельницька), Північного Сходу (Чернівецька, Сумська).

Дані про етнічний склад населення будуть уточнені як у межах всієї України, так її регіонів, після проведення першого в незалежній Україні всезагального перепису населення, який намічено восени 2001 року.